

Demokratizacija, morala in strankarstvo

Problem politične institucionalizacije

Država, pa tudi katera koli druga organizirana ali neorganizirana skupnost, lahko obstane le, če je med njenimi člani vsaj temeljno soglasje o najpomembnejših vprašanjih, odločilnih za njen obstoj in preživetje. Samo tako lahko država doseže potrebno trdnost, ki je nujna za gospodarski in kulturni razvoj in temelji na družbeni blaginji, pri kateri so z ne prevelikimi razlikami sorazmerno udeleženi vsi državljani. Če tega ni, taka država ne more sama odločati o svojih zadevah, ampak jo lahko upravljajo drugi. Zato ne more biti niti samostojna niti demokratična. Demokratija se lahko začne šele kot nadgradnja nad tem temeljnim družbenim soglasjem in tudi politično življenje strank je možno šele, če se bojujejo in srečujejo ob vprašanjih, ki so nad temi družbenimi temelji. Sicer se družba pogrezne v kaos, kjer ni nikakršnih možnosti za ustvarjalno sodelovanje, temveč neke vrste vojna vseh proti vsem. Alternativa je torej samo diktatura, domača ali tuja.

Vzpostavljanje institucionaliziranega, utrjenega, še posebej pa stabilnega demokratičnega režima, je zato pogosto dolgotrajnejši in zapletenejši proces, na katerega vplivajo zlasti pomanjkanje tradicije in izkušenj institucionalnega razreševanja konfliktov, pomanjkljivosti in šibkost posredniških političnih in interesnih organizacij, velik vpliv političnega radikalizma med političnimi elitami in v volilnem telesu, nezadostna učinkovitost vlade in uprave itd. Vse to so trenutki, ki bistveno omejujejo in zavirajo demokratične procese. Hitro je mogoče vzpostaviti normativni okvir in izpeljati volitve, ni pa mogoče hitro spremeniti podaniške zavesti, radikalizma, izključevalnosti in avtoritarne politične kulture. Nove demokracije tako lahko tudi »nazadujejo« k avtoritarni vladavini ali pa se ustavijo v »jalovem«, nedoločenem in negotovem položaju (»slepi ulici«). Takšen položaj se lahko ohranja brez dokončnega odprtja poti k institucionaliziranim oblikam demokracije.¹

Bistveni element, ki opredeljuje uspeh prehoda (tranzicije) je tako vzpostavitev in delovanje vrste institucij reprezentativne (predstavniške) demokracije, ki postanejo pomembne odločevalne točke v pretoku politične moči. Za uspešen izid je potrebno tudi, da vladne politike in politične strategije različnih subjektov, predvsem pa političnih strank, utelešajo spoznanja in priznanje najpomembnejših (najvišjih) skupnih interesov pri oblikovanju demokratičnih institucij. Za uspešne primere je značilna prepričljiva in odločna koalicija političnih voditeljev s široko podporo, ki si prizadevajo za oblikovanje in okrepitev demokratičnih političnih

* dr. Marjan Brezovšek, docent na FDV v Ljubljani.

¹ Kolikšna je verjetnost, da ostanejo takšna ali drugačna vrsta hibridnega režima, kot sta npr. *dictablandas* (režim, ki priznava nekatere individualne pravice, ne dovoljuje pa političnega tekmovanja) ali *democraduras* (režim, ki pogosto resno omejuje participacijo državljanov, toda dovoljuje določeno stopnjo političnega tekmovanja)? Kolikšna je verjetnost, da se ohranjajo kot nekonsolidirane demokracije, delujoč *ad hoc* in *ad hominem* pri reševanju problemov? Kolikšna je verjetnost, da ostanejo »zamrznjene« ali »delegatske« demokracije, zahvaljujoč njihovi ohranjeni nesposobnosti, da preoblikujejo temeljno ekonomsko strukturo in strukturo blaginje?

institucij.² Po drugi strani pa te institucije olajšujejo reševanje družbenih in gospodarskih problemov, podedovanih od prejšnjega avtoritarnega (totalitarnega) režima. Družbena oziroma politična stabilnost ni možna brez institucij, torej na podlagi svobodnega spopadanja interesov. Potrebni so torej gravitacijski centri institucij, da se ravnanja ljudi povežejo (z normami, navadami in sankcijami) v predvidljive oblike, neodvisno od njihove neposredne interesne motivacije.

Vendar je v interesih izvor vsake politične institucije; institucije nastanejo, da bi zadovoljile določene interese. Politične institucije so relativno trajen, s pravnimi pravili urejen odnos med ljudmi, ki ima prepoznavno, neposredno povezavo z glavno temo politike: oblikovanjem in sprejemanjem odločitev na podlagi pooblastil (na določenem ozemlju) ter kanali vplivanja in dostopnosti do mest odločanja ter predstavljanja interesov. V instituciji je posameznik izpostavljen dodatnemu pritisku pričakovanj in ravnanja drugih; drugi so zanj objektivno okolje, ki se mu mora prilagoditi. Nekatere politične institucije so formalne organizacije, ki pripadajo ustavni mreži poliarhije: sem spadajo parlament, sodstvo in politične stranke. Druge, kot npr. pravične volitve, imajo občasno (periodično) organizacijsko utelešenje, čeprav niso nič manj nujne.³ Glavno vprašanje (problem) vseh teh institucij pa je seveda, kako delujejo: ali so res pomembne odločevalne točke v pretoku vpliva, moči in politik? Če niso, kakšne so posledice za politične procese?

Državlansko nezadovoljstvo in moralna kriza

Značilnosti delovanja institucionalnega okvira demokracije so zlasti v tem, da institucije tako vključujejo kot izključujejo posamezne subjekte (selektivno merilo); da institucije določajo (usmerjajo) verjetno razdelitev učinkov (posledic), pri čemer so izključene uporaba ali grožnja s silo in posledice, ki bi jih ta lahko imela; da institucije težijo k povezovanju in stabiliziranju ravni delovanja ter organizacij in subjektov delovanja (merilo učinkovitosti), da institucije vpeljujejo vzorce predstavnštva in »okrepijo« predstavnike in njihova pričakovanja glede ravnanja (vedenja); da institucije podaljšujejo časovni horizont delovanja predstavnikov glede na predvidljivost ravnanja (vedenja) med njimi. Takšna institucionalizacija je temelj »kompetitivne kooperacije«, ki je značilna za institucionalizirane demokracije; kompromisnost in pogajanja, ne pa nasprotovanje in maščevalnost ter represivnost, so sredstvo reševanja vprašanj. Prilagodljivost in sogovornikovo razumevanje krepita demokratične institucije, ki tako zagotavljajo posredovanje in povezovanje med strukturalnimi dejavniki na eni ter ne samo posamezniki, ampak tudi različnimi skupinami v družbi na drugi strani. Takšna institucionalizacija je sredstvo za doseg ciljev in ne končni cilj ali sama sebi namen.

² Politični sistem je celota semantičnih, normativnih, kognitivnih in motivacijskih elementov orientacijske strukture v zavesti posameznikov in celota simboličnih, regulativnih, produkcijskih in asociativnih elementov *institucionalne mreže* v določeni politični skupnosti, ki se nanašajo na družbeno akcijo pri uresničevanju interesov ljudi. Institucija je vsak trajnejši sistem (vzorec) nameravanega in pričakovanega medsebojnega ravnanja (vedenja) ljudi, ki nastaja s postopnim zgoščevanjem iz povezave z odnosom in vlogo, s tem da institucija obsega vse večji del ravnanja, čim bolj se širi krog dejavnosti, ki so institucionalno strukturirane, in čim več je materialnih predpostavk za institucionalno delovanje.

³ Demokracija je »vrsta institucij in pravil, ki dovoljujejo tekmovanje in sodelovanje za vse državljane ... Empirično takšno politično ureditev sestavljajo svobodne, poštene in ponavljajoče volitve; splošna volilna pravica; interesne organizacije; različni in alternativni viri informacij ter volitve za najpomembnejše položaje«. I. Morlino, *Democratic Establishments: A Dimensional Analysis*, v: *Comparing New Democracies* (ed. E. A. Beloyra), Boulden: Westview Press, 1986, str. 54.

Ta posredniška t.j. institucionalna raven, pomembno vpliva na načine organiziranja, družbe, podeljujoč predstavništvo določenim udeležencem in izključujoč druge iz političnih procesov. Institucionalizacija je nedvomno povezana tudi z velikimi stroški in grožnjo birokratizacije, vendar pa je alternativa zgolj pogreznjenje družbe v »pekel« ogromne »zapornikove dileme«. ⁴ Delovanje institucij pa je odvisno tudi od konkretnih oseb, ki jih kadrovske zasedaje in jim dajejo identiteto. Za vkoreninjenje institucij morajo obstajati dozorele družbene razmere, včasih pa je treba tudi prehitovati tovrstne razmere, npr. prehod na strankarstvo, tržni sistem, ki jih prej ni bilo, razmere pa niso (bile) videti zrele. Moč institucije je v tem, da se lahko prilagodi. ⁵ Sicer pa imajo institucije dvojno naravo: z njimi se lahko krepijo določeni procesi ali pa zavirajo razvoj in tu se pojavijo gibanja (čeprav le kratkoročno). Še večji problem je izpolnjevanje teh form (institucij) s stvarnimi demokratičnimi vsebinami in graditev demokratične samozavesti in demokratične politične kulture.

Ko govorimo o pomanjkanju demokratične tradicije v praktično vseh »novih demokracijah«, pri tem mislimo predvsem na to, da pravna zavest, zavest o vrednosti prava, ni bila integralni element politične kulture. Politični prevrat ne more čez noč spremeniti tega stanja in vzpostaviti pravne države in vladavine zakona. Tam, kjer demokracija ni rezultat dolgotrajnih ustavnih in političnih bojov, tudi ne more biti vkoreninjena v človekovi zavesti. Ob omejeni, šibki in nezgoščeni politični institucionalizaciji pa se razvijejo neformalizirane, toda močno delujoče prakse – klientelizem, paternalizem in korupcija. Treba je tudi poudariti, da se ob takšni polinstitucionalizirani demokraciji namesto stvarne delitve oblasti, ki bi vsem zagotovila varnost in pravno enakost, kar je pomembnejše od formalnih oblik vladavine, razvija delitev po globini, tj. delitev na javno, poljavno in skrito oblast (vlado). To je povezano tudi z vsevidno (vseopazujočo) vladavino, kjer namesto težnje po nadzoru oblasti s strani državljanov prevladuje težnja po nadzoru podanikov s strani oblasti. Še zmeraj torej delujejo tudi stare totalitaristične navade in »novi revanšizmi«, ki delitev oblasti pretvarjajo v demokratično fasado (kuliso). Takšna situacija pa je tudi rezultat (posledica) obnašanja (naših) političnih strank, ki se niso sposobne sporazumeti niti o najbolj temeljnih družbenih vprašanjih oziroma za katere so njihovi lastni interesi temeljni družbeni problem.

Volitve ponujajo samo najbolj spektakularen znak javne (politične) nestrpnosti (nezadovoljstva) ljudi. ⁶ Politični voditelji spoznavajo, kako težko je izpeljati »skrbno« izdelane obljube in pogajanja, socialna kohezija je vidno »obrabljena« celo na ravni, ki je temeljnejša od politike; državljani postajajo »zaskrbljeni« nad opazno prisotnostjo tujcev, bremeni »blaginje« in nezaposlenosti ter ogrožanjem nacionalne identitete. Zatekanje k sili postaja vse »sprejemljivejše«, splošna erozija civiliziranosti dobiva ideološke temelje, kakovost civilne družbe pa je

⁴ Institucije morajo biti jasno politično opredeljene, nestabilnost, nevladibilnost sistema pa povzročata oba skrajna primera: iluzija antiinstitucij kot tudi hipertrofija institucij. Če se z določenimi institucijami ne morejo uveljaviti interesi določenih skupin, se organizirajo vzporedne ali alternativne institucije. Ob reševanju konfliktov zunaj institucij so le-te zgolj fasada.

⁵ V demokratičnih političnih sistemih obstaja več institucij kot v avtokratičnih. Nekateri politični sistemi želijo vse politične procese udejaniti v institucijah, vendar to ni mogoče; vedno nastajajo gibanja zunaj institucij, ki se potem lahko institucionalizirajo. V obračunu s starim sistemom in ureditvijo so t.i. nove demokracije radikalno zavrnilo obstoječi institucionalnonormativni sistem. Težave nove institucionalizacije pa so vsaj deloma povezane tudi z nekritičnim presajanjem tujih rešitev ter z institucionalno-normativnim eklekticismom.

⁶ Nezadovoljstvo je že posebej veliko v t.i. novih demokracijah nekdanjega socialističnega bloka, vendar pa je značilno tudi za etabrirane demokracije, kjer se kaže tudi v volilni spremenljivosti, razpadu strank in zatekanju k novim strankam in voditeljem (npr. Italija).

znatno degradirana. Ekonomski vidiki nezadovoljstva so povezani bolj z distribucijo kot s produkcijo: naraščajočo neenakostjo dohodkov, mrzlično potrošnjo, divjim lastninjenjem in špekulativnim financiranjem. Nedvomno je takšno stanje mogoče označiti kot »državljansko nezadovoljstvo« ali celo kot »moralno krizo«.

»Križa« je močna in pogosto zlorabljena beseda (pojmem). Vendar je še vedno upravičena za označitev negotovega systemskega stanja, v katerem neki organizem ali družba lebdi med dekompozicijo in zbiranjem kolektivne energije. Politično nezadovoljstvo, ki se kaže tudi kot globoko nezaupanje v politične stranke, pa (še) ni politična kriza, kajti ta grozi z državljansko vojno ali diktaturo. Resnična politična kriza se pojavi, ko nasprotujoče stranke ne morejo (več) rešiti globokih ideoloških razlik in tako (povsem) paralizirajo institucije. Obstoječa kriza ima pri nas tudi svoje predpolitične lastnosti (značilnosti), vkoreninjena pa je v strukturah, ki so manj razvite kot civilna družba. Sicer pa je takšno stanje »moralne krize« najbolje pojasnil Marxov konzervativni sodobnik Jacob Burckhardt, ki je bil prevzet s kulturno degeneracijo; pripisal jo je nastanku množične politike, zatekanju k militarizmu in vročičnemu bogatjenju.⁷

Moralna kriza in ideologizacija strankarstva

Moralna kriza je razvidna v treh razsežnostih: nenadnega občutka zgodovinske zmede in razočaranja po začetni euforiji ob prelomu; nezadovoljstva s političnim vodenjem (vodstvom) vseh političnih strank ne glede na ideologijo in obnovljenega skepticizma glede (naukov) družbenega napredka. Vse to je medsebojno tesno prepleteno. Čeprav se zdi na prvi pogled, da je s povečanjem možnosti za nepolitične (nestranskarske) politike vzpostavljena reakcija civilne družbe nasproti političnemu razredu, pa korenine nezadovoljstva izvirajo iz primitivnejših občutkov kot civilna družba, saj so tribalistični, neasociacijski.⁸ Moralna kriza vključuje zavračanje nomenklature ali političnega razreda v imenu teritorialnih lojalnosti in idealizacije lokalnih vezi. Glavni izraz takšnega nezadovoljstva in nezaupanja se pojavlja kot nova nestrpnost do različnih oblik korupcije in kriminala.

Moralna kriza s svojim občutkom kolektivnega razočaranja lahko sproža povečano ksenofobijo, globoko nezaupanje v institucije, cinizem v/o politiki, nezadovoljstvo (zavračanje) elit. Družbo lahko zajame brezup zaradi etničnega in ideološkega pluralizma. Za moralno krizo demokracije je značilen beg iz politike ali, kot pravijo Nemci, Politikverdrossenheit: utrujenost in dolgočasnost ob njenih razpravah, dvom o njenih zahtevah, o njenih rezultatih, cinizem do njenih izvajalcev. Skepticizem do politike je obrnjen k vprašljivosti najpomembnejših nalog (zadev) vlade, kot je npr. zagotavljanje miru. Moralna kriza ne pomeni nujno pogube liberalnega režima, vendar pa omogoča političnim outsiderjem kapitalizacijo zaznavnih pomanjkljivosti in korupcije »sistema«. Pojavljajo se različni stiki reševanja takšne krize, pri tem pa najbolj izstopata pragmatizem in populizem.⁹

Vse to pa je povezano tudi z asimetričnim teoretiziranjem in ideologizacijo

⁷ Njegovo pojmovanje je še najbližje našemu razumevanju »moralne krize« Gl. Jacob Burckhardt, *Force and Freedom: An Interpretation of History*, New York: Meridian Books, 1955.

⁸ Treba je povedati, da je pred tem (1989) projekt zavračanja starega režima že vključeval politično aktivnost (prosto-voljnih) asociacij.

novega strankarskega sistema (prostora). Nastajajoči večstrankarski sistem ima mnoge posebne značilnosti, ki jih ni mogoče opisati z običajnimi oziroma prevladujočimi tipologijami (Duverger, Sartori). Stranke so sicer res glavni akter (demokratskega) prehoda (to niso bile v Latinski Ameriki), vendar so predvsem politične subkulture in ne (še) globlje družbene cepitve (kot je npr. v Lipset-Rokkanovem modelu). Vrednostne vojne med strankami ne dopuščajo prostora za kompromis (stranke so politično močne, organizacijsko pa šibke); tradicionalizem (populizem) in modernizem (pragmatizem) sta v veliki »vrednostni vojni«, kar otežuje uravnoteženje strankarskega sistema (prostora). Sociološki vakuum v in okoli novih strank slabi njihovo konverzijsko funkcijo, sposobnost izražanja socialnih zahtev v programe in politične alternative. Ker so slabo zastopane v »socialni množici«, spreminjajo privilegirani parlament v politični teater (senzacionalističnih političnih bojev). O strankah in strankarskih sistemih se sicer pogosto razpravlja, vendar pa je to področje proučevanja tudi pogosto spolitizirano in obremenjeno z ideologijo.¹⁰

Najpogostejše ideološke zanke ali slepe ulice pri tovrstni obravnavi pa so:

a) *Nerazumevanje, nepoznavanje in zanemarjanje krize pred prehodom.* Mnogi sicer analizirajo nov strankarski sistem s stališča predhodne krize, vendar s posploševanjem glede starih vladajočih sil (strank) in njihove opozicije in pri tem vse »nasledstvene stranke« ocenjujejo kot nedemokratske, s čimer pačijo zgodovino demokratičnega prehoda in zapostavljajo različne analize tega obdobja. »Nove« stranke so brez poglobljene analize enostavno razglašene za demokratične.¹¹ To so zagotovo prelahkote posplošitve, z nevarnostjo, da se stranke postavijo v Prokurstovo posteljo izsiljenih posplošitev. Resnična zgodovinska narava predtranzicijske krize je zakrita in zapostavljena.

b) *Nove razmejitev.* Poglobljene analize presegajo stare razmejitev (cepitve) in poskušajo pojasniti nove alternative in izbire, zlasti pa poskušajo pojasniti razmejitve med zahodnoevropsko in tradicionalnopopulistično usmeritvijo. Oživiljanje nacionalističnopopulističnih ekstremizmov, parohialnega provincializma ter tradicionalistično konzervativnih idej in gibanj je opaženo tako v odnosu do zunanje kot tudi notranje politike. To je povezano tudi s problemom vse izrazitejše (ideološke) polarizacije političnega prostora.¹² Polarizacija je posledica premikov v družbeni strukturi in nastajanja novih cepitvenih linij, ki so bodisi kulturnosimbolne narave ali pa so interesno pogojene in se med seboj delno prekrivajo. Gre za tri glavne razcepe: razcep na staro in novo elito; razcep na tradicionalni katoliški in moderni urbanolaični tabor; ter razcep na tiste, ki v procesu lastninjenja izgubljajo, in tiste, ki dobivajo. Vprašanje polarizacije lahko zakrije izbiro med tekmujočimi strankami in jo nadomesti z izbiro med različnimi režimi.

c) *Programski fetišizem.*¹³ Stranke se preveč sprejemajo in analizirajo na podlagi svoje lastne predstavitve (besede so zamenjava za dejanja); premalo pa njihova resnična, prava politična narava in socialna baza. Družbenopolitična baza

⁹ Populisti želijo na hiter način reševati težave in protislovja postsocialističnega prehoda, medtem ko so pragmatiki preveč neodločni in brez globalne strategije. Gl. več o tem: Frane Adam, *After Four Years of Democracy: Fragility and Stability*, v: Družboslovne razprave, 15–16/1994 (Ljubljana), str. 35–50.

¹⁰ V določeni meri je to celo neizbežno, vendar pa je kritična ocena potrebna zaradi preseganja prvih impresij in daljnosežnih ideoloških posploševanj.

¹¹ Stranke so danes sploh v veliki meri notranje nedemokratske, navzven pa celo pogoj demokratizacije. Problem je v tem, ali se zavzemajo za status quo ali pa za spremembe!

¹² Strategije za obvladovanje razcepov so tu zelo pomembne, da ne pride do nadaljnje radikalizacije konflikta, sicer preti dejanska politična kriza.

¹³ Stranke se seveda maskirajo in praktično vedno označujejo za demokratične ter proevropske, itd.

strank, celo največjih, je relativno majhna, skoraj brez dialoga z bazo stranke in z veliko volilno spremenljivostjo; nejasna strankarska identiteta, pajčolan elitne demokracije in druge omejitve novega sistema so del narave prehoda strank, t. j. glavni akteriji prehoda so sami v hitrem procesu prehoda. Tako politična kultura kot stranke so v procesu preoblikovanja; programi so opredeljeni ohlapnejše in niso bistveni del strankarske identitete, intelektualizacija in notranja demokratizacija pa še nista uveljavljeni.

d) *Formalizem – elektoralizem*. Največkrat so izhodišče za obravnavo strank (sistemov) spremembe ustav in zakonodaje ter t. i. volilne študije. To ustreza tudi opredelitvi demokracije z njenim postopkovnim minimum svobodnih in tekmovalnih volitev. Toda: ali so tudi zares že demokratične, ali so stranke že dovolj »zrele«, da ponujajo volivcem stvarne politične alternative. Volilni sistem do neke mere opredeljuje strankarski sistem, vendar je tudi sam volilni sistem zasnovan na strankarskih pogajanjih in kompromisih (v tem prehodnem obdobju). Širše gledano, razglasili smo demokracijo, nismo pa je še ustvarili, ker nismo posegli v trenutno stanje oziroma monopol družbene moči, t. j. oblikovali nove, drugačne, demokratičnim razmeram bistveno bolj prilagojene razdelitve družbenih položajev, imetja in družbenih vlog. Problem je torej večja funkcionalnost na vseh področjih – v političnem sistemu, gospodarstvu, javnih službah, itd. Uskladitev formalne demokracije s substanco je preveč zapostavljena!

e) *Partitokracija – elitizem*. Politična elita je skupina ljudi, ki zavzema mesta v izvršilnem in zakonodajnem delu oblasti; se pravi vodilna mesta v vladi in njenih resorjih ter v parlamentu. Ob njihovih odločitvah in praktičnem delovanju ter usmerjanju je odvisna blaginja ljudi in države. Partitokracija pa je (pre)vlada strank nad voljo volivcev. Slovenske postkomunistične politične elite so na isti poti zacementiranja lastnih položajev kot v nekdanjem italijanskem političnem sistemu.¹⁴ Problem je torej v tem: kdo bo nadzoroval takšne politične elite in dosegel odpravo t. i. nevidne moči. Prav tako je značilno, da predstavljanje interesov prevladuje nad političnim predstavljanjem, namesto strank pa imamo pravzaprav interesne skupine (velike stranke so sestavljene iz več interesnih skupin). Politični trg se je postavil nad ekonomski trg in ga nagrizel. Logika, ki vpliva na odnose med strankami, je privatistična logika sporazuma in ne javna logika prevlade. Od te sporazumne logike ni niti sledu v ustavi; iz tega nastajajo izključnosti in koalicije. Za ustavo se torej skriva realnost pogajanj, sporazumov, katerih usoda in moč sta odvisni od spoštovanja načela vzajemnosti. Ali so stranke močnejše od same ustave? Ali se oblast uresničuje v mejah, ki jih postavljajo medstrankarski sporazumi; ti so razen tega še neformalni, ker niso urejeni z zakonom.

LITERATURA:

CIVIL Society, Political Society, Democracy, ed. by A. Bibič, G. Graziani, Slovenian Political Science Association, Ljubljana 1994

SMALL Societies in Transition; The Case of Slovenia, Družboslovne razprave, No 15–16/1994, (ed. by F. Adam & G. Tomc)

ADAM F. (ed), Volitve in politika po slovensko, ZPS, Ljubljana, 1993

CHARLES S. Maier, Democracy and Its Discontents, Foreign Affairs, July/August 1994, str. 48–64

SAMUEL P. Huntington, The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century, Worman: University of Oklahoma Press, 1992

¹⁴ Zelo malo je politikov, ki so dobili več kot 30% vseh glasov v svoji volilni enoti, velika večina pod 20% glasov, petina pa pod 10% glasov. To pomeni, da njihove nastope in politiko podpira izrazita manjšina volivcev. Samo manjši del poslancev je bil neposredno izvoljen.